

بروزترین و برترین
سایت کنکوری کشور

WWW.KONKUR.INFO

Konkur
info

<https://konkur.info>

درسنامه

علوم و فنون ادبی یازدهم

درس ششم – مجاز

مجاز:

مجاز در لغت، متضاد حقیقت است و در اصطلاح ادبی آن است که واژه‌ای را در غیر معنای حقیقی آن به کار ببریم؛ علت پیدایش مجاز علاوه بر تخیل، صرفه جویی در زبان است؛ زیرا در مجاز الفاظ محدود و معنای نامحدودند، از طرفی مجاز دایره‌ی الفاظ را در زبان گسترش می‌دهد، زیرا به یک واژه امکان می‌دهد تا در معنای متفاوتی به کار رود.

مثلاً در بیت زیر:

شاعر واژه‌ی «نگین» را در معنی «انگشتری» به کار برده‌است:

من آن نگین سلیمان به هیچ نستانم

که گاه گاه بر او دست اهرمن باشد

اکنون پرسش این است که آیا می‌توان هر واژه‌ای را به جای واژه‌ی دیگری به کار برد؟

قطعاً خیر توضیح اینکه که باید بین واژه‌ای که به کار می‌بریم و معنایی که از آن در نظر داریم، علاقه‌ای وجود داشته باشد که آن دو را به یکدیگر پیوند دهد.

پیوند و علاقه‌ی میان «نگین» و «انگشتر» در بیت بالا «جزئی» است؛ یعنی نگین، جزئی از انگشتر است.

علاقه: پیوند و تناسبی که میان حقیقت و مجاز وجود دارد. علائق نامحدودند و نباید آن‌ها را در شمار خاصی محدود کنیم.

قرینه: نشانه‌ای است که ذهن را از حقیقت باز می‌دارد بر دونهوع است لفظی و معنوی

مهم‌ترین علائقی که در مجاز وجود دارد، عبارتند از:

۱- جزئی:

جزئی از چیزی را به جای تمام آن چیز، به کار می‌برند.

مثلاً

به یاد روی شیرین بیت می‌گفت

منظور از «بیت» «شعر» هست شاعر جز را گفته وکل را اراده کرده است.

و یا:

پیش دیوار آن چه گویی، هوش دار

تا نباشد در پس دیوار، گوش

که منظور از «گوش»، آدمی است که سخن را گوش می‌دهد و گوش جزئی از آدم است.

۲- کلّیه:

تمام چیزی را به جای جزئی از آن، به کار می‌برند.

مثلاً در زبان عادی می‌گویند: «می‌خواهم سرم را کوتاه کنم» و منظور از «سر»، «موهای سر» است که جزئی از سر است.

یا در شعر گفته‌اند:

«سپید شد چو درخت شکوفه‌دار، سرم»

که باز منظور از سر، موهای سر است.

۳- محلّیه:

جا و محلّ چیزی را به جای خود آن، به کار می‌برند.

مثلاً می‌گویند:

«شهر به پیشواز او آمد.»؛ یعنی: مردم شهر...

یا:

«کلاس به پاخواست»؛ یعنی: دانش‌آموزان کلاس...

در شعر نیز گفته‌اند:

«دل عالمی بسوزی، چو عذار برفروزی...»

که «عالم» مجاز از مردم عالم است.

یا:

«برآشفت ایران و برخاست گرد...»

که منظور از «ایران»، سپاه ایران است.

رابطه‌ی محلّیه را می‌توان گسترده‌ترین، نوع مجاز دانست؛ زیرا علاوه بر گفتن مکان و اراده‌ی کسانی که در آن مکان جای دارند، بر

کاربردهای مجازی زیر نیز دلالت دارد:

۱-۳- کاربرد ظرف به جای آن چه در ظرف است:

مثلاً در شعر زیر:

وقت عزیز رفت بیا تا قضا کنیم

عمری که بی حضور صراحی و جام رفت

که منظور محتویات جام و صراحی یعنی «شراب» است

و یا

چو آشامیدم این پیمانہ را پاک

در افتادم زمستی بر سر خاک

که منظور از «پیمانہ»، «شراب» است که در پیمانہ، جا دارد.

۲-۳- کاربرد «سر» یا «دل» به جای «قصد» و «اندیشه»:

در زبان عادی می گویند:

«با ما سر ناسازگاری دارد»؛ یعنی: ... قصد... یا ... اندیشه‌ی...

و یا

در شعر گفته‌اند:

آیا حضور حاضر و غایب شنیده ای

من در میان جمع و دلم جای دیگر است

دل: مجاز از فکر و اندیشه

یا:

سر آن ندارد امشب که برآید آفتابی

سر: مجاز از قصد و تصمیم

۴- آلیه (ابزاری):

ابزار کاری را به جای آن، به کار می‌برند.

مثلاً می گویند: دهخدا قلم خوبی داشت.

قلم: مجاز از نوشتن

و در شعر گفته‌اند:

«زبان» مجاز از «سخن گفتن» است چون ابزار سخن گفتن زبان است.

۵- جنسیّه:

جنس چیزی را به جای خود آن به کار می‌برند.

مثلاً:

در آن باران تیر و برق پولاد...

پولاد: مجاز از شمشیر

۶- رابطه‌ی شباهت:

چیزی را به دلیل شباهت، به جای چیز دیگری به کار می‌برند؛ مثلاً نرگس را به جای چشم، سرو را به جای قامت بلند معشوق، لعل را به جای لب و گل را به جای چهره‌ی زیبا به کار می‌برند.

این گونه مجاز را به دلیل کاربرد گسترده‌ی آن، استعاره می‌نامند بنابراین استعاره نیز مجاز است که علاقه آن شباهت است.

چند نمونه:

ننگرد دیگر به سرو اندر چمن

هر که دید آن سرو سیم‌اندام را

سرو سیم‌اندام: مجاز از یار

یا:

گفتا که مرو به غربت و می‌بارید

از نرگس تر، به لاله بر مروارید

نرگس: چشم

لاله: چهره

مروارید: اشک

مجاز با رابطه‌ی شباهت یا استعاره را از طریق فرایند تشبیه نیز می‌توان بررسی کرد؛ زیرا این نوع مجاز، درحقیقت مشبّه‌بھی است که به

جای مشبه می‌آید یعنی ذکر مشبه به واراده مشبه

برای تشخیص بهتر مجاز باید به نکته‌های زیر توجه کنیم:

۱- انواع مجاز را بدانیم و بشناسیم.

۲- واژه‌هایی را که معمولاً در معنی مجازی به کار می‌روند، بشناسیم (این شناخت، با تمرین و حل کردن تست‌های کنکور و مشابه

آن‌ها و خواندن پاسخ تشریحی آن‌ها به دست می‌آید.)

خود ارزیابی:

<https://konkur.info>

۱- معنای حقیقی و مجازی را در واژه‌های مشخص شده بررسی کنید.

الف) چرخ: درخت تو گر بار دانش بگیرد به زیر آوری چرخ نیلوفری را ناصر خسرو

معنای حقیقی چرخ: ابزار مدور که حرکت دورانی دارد. معنای مجازی چرخ: فلک آسمان

ب) سر آن ندارد امشب که برآید آفتابی / چه خیال ها گذر کردو گذر نکرد خوابی سعدی

معنای حقیقی سر: راس، بالا ترین بخش بدن معنای مجازی سر: عزم، تصمیم، قصد، خیال

پ) سینه: سینه خواهم شرحه شرحه از فراق / تا بگویم شرح درد اشتیاق مولانا

معنای حقیقی سینه: قفسه صدری، بخش میانی بدن معنای مجازی سینه: دل، منظور از دل عاشق درد هجران کشیده است.

۲- در سروده های زیر مجاز را مشخص کنید.

الف) فردا که آن شهر خاموش / در حلقه شهر بندان دشمن / از خواب دوشینه برخاست / دیدند / زان مرغ فریاد و آتش / خاکستری سرد برخاست. شفيعی کدکنی

مجاز: فردا با معنای مجازی آینده مرغ: با معنای مجازی ققنوس. شهر: با معنای مجازی مردم شهر

ب) فرشتگان سنگ به وی می زدند که خاکی و آبی را چه رسد که حدیث کند؟ کشف الاسرار میبدی

مجاز: خاکی و آبی با معنای مجازی انسان

پ) چرا چون لاله خونین دل نباشم / که با ما نرگس او سر گران کرد حافظ

مجاز: نرگس به علاقه شباهت با معنای مجازی (استعاره) چشم

ت) دل عالمی بسوزی چو عذار برفروزی / تو از این چه سود داری که نمی کنی مدارا حافظ

مجاز: عالم با معنای مجازی مردم عالم

ث) برو ای گدای مسکین در خانه علی زن / که نگین پادشاهی دهد از کرم گدا را شهریار

مجاز: نگین به علاقه جزییه با معنای مجازی انگشتر

۳- در بیت زیر مجاز و قرینه را مشخص نمایید.

دست فلک ز کارم وقتی گره گشاید / کز یکدگر گشایی زلف گره گشا را فروغی بسطامی

دست مجاز از انگشت با قرینه ی گره گشودن که توسط انگشت صورت می گیرد نه دست (با علاقه کلیه)

۴- بیت زیر را از نظر فکری و ادبی بررسی نمایید.

سپید شد چو درخت شکوفه دار سرم / وز این درخت همین میوه غم است برم جامی

✓ از نظر فکری: تاسف از دست رفتن ایام جوانی. پیری و اندوه (غم گرای، ذهن گرای و توجه به دنیای درون)

✓ از نظر ادبی : مراعات نظیر بین میوه و درخت و شکوفه / بر و سر : جناس ناقص اختلافی / تشبیه : میوه ی غم، سرم چو شکوفه دار سپید شد. / مجاز: سر با معنای نانهاده مو / مجاز: درخت در مصراع دوم به علاقه شباهت با معنای نا نهاده سر.

۵- وزن بیت زیر را مشخص کنید:

بضاعت نیاوردم الا امید   خدایا ز عفوم مکن نا امید   سعدی

بِ	ضَا	عَت	نَ	يَا	وَر	دَ	مِل	لَا	أ	مید
خُ	دَا	يَا	زِ	عَف	وَم	مَ	كُن	نَا	أ	مید
U	-	-	U	-	-	U	-	-	U	-

✓ وزن : فعولن فعولن فعولن فعل . بحر: متقارب مثنی محذوف

بروزترین و برترین
سایت کنکوری کشور

WWW.KONKUR.INFO

Konkur
info

<https://konkur.info>